

van ve çevresinin sırtmalıları, buranın kışları soğuk, yazları serin geçen sağlam havası ile şifa bulmak için Bayazıt'a gelirlerdi. XIX. yüzyılın başlarında Erzurum eyaletinin bir sancağına merkez olan Bayazıt, Tanzimat'tan sonra eyalet sisteminden vilâyet sistemine geçildiğinde de Erzurum vilâyetine bağlı sancaklardan birinin merkezi oldu.

I. Dünya Savaşı'nın başlarında 31 Ekim 1914'te Ruslar Bayazıt'ın kuzeyinden Türkiye topraklarına girerek ilk önce bu şehre saldırdılar. Savaşın Osmanlılar için fiilen başlaması Ruslar'ın bu beldeye saldırısı ile oldu. Savaşın sonlarına doğru Rus kuvvetleri çekildiği sırada Bayazıt bir süre de Ermeni çeteleri tarafından işgal edildi. Nihayet 14 Nisan 1918'de kesin olarak kurtarıldı. İşgal sırasında Ruslar kendi topraklarından buraya kadar uzanan bir demiryolu hattı döşemişlerdi, fakat bu hat daha sonra söküldü.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sancaklar vilâyet haline dönüştürülünce Bayazıt da aynı adlı bir vilâyetin merkezi oldu. 1927'de bu ilin merkezi Karaköse'ye nakledildi, Bayazıt ise ilçe merkezi haline getirildi. 1927 sayımında 3930 olan nüfusu bu değişiklik sebebiyle 1935'te 1860'a düştü. Bayazıt adı da 1935'te Doğubayazıt olarak değiştirildi. Ana yolları göre sapa bir yerde bulunması, Doğubayazıt'ın asırlardır bulunduğu yeri terk ederek ova üzerinde eskiden İstasyon denilen Sarıova mevkiine taşınmasına sebep oldu. 1938 yılından itibaren Doğubayazıt bu yeni yerinde ve düzlükte gelişti. Eski Bayazıt ise gitgide tenhalaştı ve sönükleşti. Doğubayazıt'ın 1940'ta 5483 olan nüfusu önceleri yavaş, sonra daha hızlı şekilde artarak 1960'ta 7047'yi, 1970'te 13.373'ü, 1980'de 23.513'ü, 1990'da ise 35.213'ü buldu. Son yıllardaki nüfus artışında askerî birlikler de

önemli rol oynadı. Doğubayazıt şimdiye kadar sadece İran'dan gelen doğu-batı doğrultulu yol üzerinde önemli bir ticaret ve konaklama merkezi durumundaydı. Ancak yakın tarihlerde bu yolu kesen ve Kars'ı Digor-Tuzluca-İğdir üzerinden Doğubayazıt'a bağladıktan sonra Çaldıran-Muradiye üzerinden Van'a ulaşan yolun da kaliteli duruma gelmesiyle bu iki yolun kavşağında bir konaklama merkezi oldu. Özellikle yaz aylarında İshak Paşa Külliyesi'ni, Ağrı dağı ve Gürbulak sınır kapısı yakınında meteor çukuru olarak bilinen, fakat bu özelliği tartışma konusu olan (Yalçınlar, I, 220) çukurluğu görmeye gelen turistler için de bir konaklama yeri durumundadır.

Doğubayazıt'ın merkez olduğu aynı adlı ilçenin merkez bucağından başka Suluçam adlı bir bucağı daha vardır. 2383 km² genişliğindeki Doğubayazıt ilçesinin sınırları içinde 1990 sayımı sonuçlarına göre 89.171 nüfus yaşamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 417-422; Osman Nuri, *Abdülhamîd-i Sanî ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, I, 256; *Mir'ât-ı Hakikat* (Mi-roğlu), s. 291, 340, 341, 342; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 107, 418, 420; Sırrı Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul 1953, s. 88; M. Fahrettin Kirzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, İstanbul 1955, s. 85, 86; İsmail Yalçınlar, *Strüktürel Morfoloji*, İstanbul 1968, I, 220; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 157; VIII, 54, 66, 70, 77; a.m.f., "Zarif Paşa'nın Hatıratı 1816-1862", *TTK Belleten*, IV/16 (1940), s. 489; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, Ankara 1984, s. 49, 80, 117, 120; a.m.f., "Kara-Koyunlular", *İA*, VI, 295; Feridun Ermenen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, X, 339, 340; Rifat Uçarol, "1815-1870 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu", a.e., XI, 386; Bayram Kodaman, "Osmanlı Siyasi Tarihi (1876-1920)", a.e., XII, 180; Nihat Erim, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu ve Doğu Sınırları", *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, IX/1-2, Ankara 1952, s. 18; Muzaffer Erdoğan, "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk San'atkârı, Hassa Başmımarı: Mehmed Tahir Ağa, Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri", *TD*, VIII/11-12 (1956), s. 162; Dietrich Huff, "Das Felsgrab von Eski Doğubayazıt", *Istanbul Mitteilungen*, sy. 18, Tübingen 1968, s. 58-86; Hakkı Dursun Yıldız, "Azərbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hânedânı: Sâc Oğulları III: Ebu'l-Kasım Yusuf", *TD*, sy. 32 (1979), s. 47; Zeki Sönmez, "Bayezid Sancakbeyi Mahmut Paşa'nın Kişiliği ve Erzurum'da Bulunan Türbesi Üzerine Bazı Notlar", *Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, sy. 13-14, İstanbul 1981, s. 3-12; Hamza Gündoğdu, "Osmanlı Sarayları Hakkında Bir Deneme ve Doğubayazıt'da İshak Paşa Sarayı", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14, Erzurum 1986, s. 1-35; Besim Darkot, "Bayezid", *İA*, II, 368-369; V. J. Parry, "Bâyazid", *EJ²* (Fr.), I, 115.

METİN TUNCEL

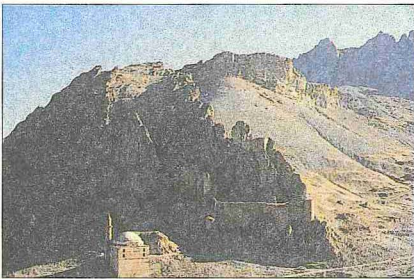
DOĞUM KONTROLÜ

İlk dönemlerden beri bütün toplumlar da eşlerin çocuk istememeleri gibi ferdi, günümüzde ise bunun yanı sıra nüfus artışını kontrol altında tutmak gibi sosyal sebeplerle doğum kontrolüne başvurulmuştur. Dinlerin olaya bakışı, doğum kontrolünde uygulanan usullere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Genellikle hamileliği önleyici tedbirler bir dereceye kadar müsamaha ile karşılanmıssa da ana rahminde teşekkül etmiş çocuğun düşürülmesi şeklindeki bir müdahale tasvip görmemiş, yapılması halinde farklı dinî, sosyal ve hukukî müeyyideler söz konusu olmuştur.

İslâm dininde toplumun temeli olarak kabul edilen aile kurumuna büyük önem verilmiş, bu kurumun korunmasını ve sağlıklı işlenmesini temin etme yönünde dinî ve hukukî mahiyette bir dizi tedbir alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de insanı huzur ve saadete ulaştıran, onda sevgi ve merhamet duygularını geliştiren karşı cinsin yaratılması Allah'ın varlığına, kullarına lutf ve ihsanının işareti olarak kabul edilmiş (er-Rûm 30/21), bu sebeple bekârların evlendirilmesi emredilmiş ve ekonomik endişelerle evlilik kurumunun zayıflatılmaması istenmiştir (en-Nûr 24/32). Hz. Peygamber de imkânı olan kimselerin evlenmesini emretmiş (Buhârî, "Nikâh", 2; Müslim, "Nikâh", 1; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 1), eş seçiminde, kocasına sevgiyle bağlanan ve çocuk doğuran kadınların tercih edilmesini tavsiye ederek kıyamet gününde diğer ümetlere karşı kendisine inananların çokluğuyla övüneceğini belirtmiştir (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 4; Nesâî, "Nikâh", 11). Bu tür naslar, İslâm dininin neslin devamına ve çoğalmaya önem verdiğini ve haklı bir sebep olmaksızın doğum kontrolüne gidilmesini tasvip etmediğini ortaya koymaktadır.

Doğum kontrolü hakkında İslâm hukukunun hükmünü tesbit edebilmek için bu kontrolü sağlayan işlemin hamileliği önlemeye mi, yoksa ana rahminde oluşmuş çocuğu düşürmeye mi yönelik olduğunun bilinmesi gerekir. İslâm hukukçularının çocuğu oluşmasını önlemeye genelde olumlu baktıkları, bunun için alınan tedbirlerin tarafların ve özellikle annenin rızasıyla olması durumunda bir mahzur teşkil etmeyeceğini ifade ettikleri görülmektedir. Bu konuda en eski ve en yaygın metot, erkeğin menisini dışarı akıtması demek olan azildir. Azlin

Eski Doğubayazıt'ın kuzeyindeki Doğubayazıt Kalesi ve Camii

Hız. Peygamber tarafından yasaklanmadığı bilinmektedir (Buhârî, "Nikâh", 96; Müslim, "Nikâh", 125-138). Buna dayanarak İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, eşin rızasının alınması şartıyla azli dinen meşrû bir doğum kontrolü yöntemi kabul ederler. Eşin razı olmaması durumunda Hanefiler ve mezhepteki hâkim görüşe göre Şâfiiler azli mekruh kabul ederken Hanbelîler câiz olmadığını söylerler. Zâhirî hukukçularından İbn Hazm'a göre ise azil haramdır (bk. AZİL).

Azil dışında ilaç almak, vaginaya gebeliği önleyici bir madde koymak, prezervatif kullanmak vb. yollarla da hamileliğin önlenmesi mümkündür. Bütün bunlarda göz önünde bulundurulması gereken husus, kullanılacak usulle annenin sağlığına zarar vermemektir. Aksi halde meydana gelen zararın türüne ve ağırlığına göre doğum kontrolü tenzihen veya tahrimen mekruh yahut haram olacaktır. Bugün tıbbın getirdiği imkânlardan biri olarak spiral kullanılması ayrıca değerlendirilmelidir. Spiralin genelde hamileliği önleyici olarak işlev gördüğü bilinmekle beraber zaman zaman döllenmeyi engellemeyip rahimde teşekkül eden cenini dışarı atıcı bir fonksiyon icra ettiği de anlaşılmaktadır. Bu durumda spiral kullanımını, hamileliği önleme grubunda değil çocuk düşürme grubunda değerlendirmek ve dinî hükmünü de ona göre belirlemek gerekir.

Rahime yumurta ulaştırın kanalların bağlanması veya erkeğin kısırlaştırılması çağdaş doğum kontrolü metotlarından bir diğeridir. Bu usuller de hamileliği önleyici etkilere sahiptir ve bu yönüyle öbürleri gibi kısmî bir hoşgörü ile karşılanabilir. Ancak söz konusu yöntemlerden bir kısmının geri dönülmez adımlar olduğu ve kullananlar için değişik açılardan sakıncalar doğurduğu, üstelik genel olarak fıtratı değiştirmek anlamına da gelebileceği göz önünde bulundurulursa zaruret hali dışında bu tür yollara başvurulmamasının İslâm'ın genel prensiplerine daha uygun düşüldüğü kabul edilmelidir.

Ana rahminde oluşmuş ceninin düşürülmesi şeklindeki doğum kontrolü ise İslâm hukukçuları arasında geniş tartışmalara, özellikle hamileliğin hangi merhalesinde bunun meşrû sayılabileceği konusunda çok farklı fikirlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre hamileliğin hangi döneminde olursa olsun çocuk düşürmek câiz değildir. Bazı hukukçular ise bunu hamileliğin ilk dönemlerinde

câiz görmekte ve sözü edilen süreyi âzami 120 günle sınırlandırmaktadırlar. Bu zamanlama, üçüncü kırk günde ana karındaki çocuğa ruhun üfleneceği ve kaderinin belirleneceğine dair hadise dayanmaktadır (Buhârî, "Bed'ü'l-ḥalk", 6). Bu süreden önce çocuk düşürmeyi mubah görenler, yaratılışın ancak bu safhada tamamlandığını ve insan olma vasfının elde edildiğini düşünmektedirler. Ancak bugünkü tıbbî bilgiler, insan oluşununun 120 günden çok önce tamamlandığını ve ceninin rahim içindeki hareketinin anne tarafından hissedildiğini göstermektedir. Buna göre söz konusu dönem içinde çocuk düşürmeyi sakıncasız gören ictihadları yeni bilgiler ışığında tekrar değerlendirmeye tâbi tutmak gerekmektedir. 120 günden sonra çocuk düşürmenin câiz olmadığı noktasında ise İslâm hukukçuları arasında görüş birliği vardır (bk. ÇOCUK DÜŞÜRME).

Klasik fıkıh kitaplarında azil veya tetyerek gebeliğe son verme olayının fert planında ele alındığı, kişinin özel şartları değerlendirilerek konuya yaklaşıldığı görülmektedir. Yukarıda kaydedilen görüşler de bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir. Dünyada bir toplum politikası olarak doğum kontrolü, nüfus veya aile planlaması çalışmaları yeni olup konunun ilk savunucularından İngiliz Thomas Malthus, 1798'de üretim vasıtalarının sınırlı oluşuna ve nüfusun sürekli artışına dikkat çekmiş, evliliğin geciktirilmesini ve az doğum için çeşitli yollara başvurulmasını teklif etmiştir. Konunun İslâm âlemine yansımaları ise daha çok yeni olmakla birlikte İslâm ülkeleri de dahil gelişmekte olan ülkelerin tamamı, aile ve nüfus planlaması yönünde yoğun bir kampanya ve propaganda ile karşı karşıyadır. Öte yandan nüfusun önemli bir güç kaynağı teşkil ettiği günümüzde, gelişmiş Batı ülkelerinin durmuş veya iyice azalmış nüfus artış oranlarını yükseltici tedbir ve teşviklere başvurduğu da bilinmektedir. Konunun bu yönünü de göz önünde bulunduran günümüz İslâm hukukçuları, doğum kontrolü ve nüfus planlamasına fert ve toplum açısından ayrı ayrı yaklaşmakta, bunun bir toplum politikası olarak uygulanmasına genellikle karşı çıkmaktadırlar. Ayrıca İslâm dünyasındaki nüfus planlaması çalışmalarının belli ülkeler tarafından finanse edilmesine de dikkat çekmekte ve bunun İslâm âlemini zayıf düşürme maksadı taşıdığı, bu sebeple de nüfus planlaması adı altında organize edilmiş bir

doğum kontrolü hareketinin uzun vadede İslâm âleminin aleyhine bir sonuç doğuracağını söylemektedirler. Mısır'da Muhammed Ebû Zehre *Tanzîmü'l-üsrê ve tanzîmü'n-nesl*, Pakistan'da Mevdûdî *Hareketü taḥdîdî'n-nesl* adlı kitaplarıyla bu fikre karşı çıkan İslâm âlimleri arasında sayılabilir. Konuyla ilgili olarak İslâm âleminde bir hayli eser kaleme alınmış, geniş bir literatür oluşmuştur. Bu hususta yapılan yayınlarda İslâm âlimlerinin genel tavrı, toplum politikası olarak nüfus planlamasının İslâm'ın genel ilke ve amaçlarına uygun düşmediği yönündedir (bk. NÜFUS).

BİBLİYOGRAFYA :

- el-Muwaḥḥa*, "Talâk", 95, 96, 97, 98, 99, 100; *Müsned*, III, 33, 51, 53; VI, 361, 434; Buhârî, "Nikâh", 2, 96; "Tevhîd", 18; "Bed'ü'l-ḥalk", 6; "İtik", 13; Müslim, "Nikâh", 1, 125-138, 141, 143; İbn Mâce, "Nikâh", 30, 61; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 1, 4, 49; Tirmizî, "Nikâh", 39; Nesâî, "Nikâh", 11; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, X, 70-71; Gazzâlî, *İḥyâ*, II, 51; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, VIII, 132-134; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdû'l-me'âd*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî), IV, 16, 17; İbn Hacer, *Fethu'l-bârt* (Sa'd), XIX, 364-368; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-ḡadr*, III, 400-401; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muḥtâr* (Kahire), III, 175-176; M. Ebû Zehre, *Tanzîmü'l-üsrê ve tanzîmü'l-nesl*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 98-99; Ramazan el-Bütî, *Mes'eleṭü taḥdîdî'n-nesl*, Dimaşk, ts. (Mektebetü'l-Fârâbî), s. 32-38, 73-82, 87-89; Mevdûdî, *İslâm Nazarında Doğum Kontrolü* (trc. Ramazan Yıldız), İstanbul 1967; Erwin Graf, "Die Stellungnahme des Islamischen Rechts zu Geburtenregelung (Tanzîm al-Nasl) und Geburtenbeschränkung (Taḥdîd al-Nasl)", *Der Orient in der Forschung* (nşr. Wilhelm Hoenerbach), Wiesbaden 1967, s. 209-232; G. H. A. Juynboll, "The Ḥadîṭ in the discussion on birth-control", *Actas IV Congresso de Estudos Árabes e Islâmicos*, Leiden 1971, s. 373-379; *el-Fetâvâ'l-İslâmiyye min Dâri'l-iftâ' i'l-Miṣriyye*, Kahire 1401/1981, II, 445-446; Mahmud Şeltût, *el-Fetâvâ*, Kahire 1403/1983, s. 293-297; Ümmü Gülsüm el-Hatîb, *Kaḍıyyetü taḥdîdî'n-nesl fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Riyad 1404/1984, s. 97-181; Ali et-Tantâvî, *Fetâvâ* (haz. Mücâhid Beyrânîyye), Cidde 1407/1987, s. 167-168; B. F. Musallam, "Contraception Islamic", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, III, 574-575; Abdullah b. Abdülmuhsin et-Tarîkî, *Tanzîmü'n-nesl ve mevkûfû's-şer'ati'l-İslâmiyye minh*, Riyad 1410; Hüseyin Atay, "Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîf'te Aile Planlamasına Ait Bir Tetkik", *İTED*, V/1-4 (1973), s. 229-263; Muhammed Ali el-Bâr, "Men'ü'l-ḥaml ve ḥükümühü fi'l-İslâm", *el-Müslimü'l-mu'âsir*, XI/42, Beyrut 1404/1985, s. 91-100; Tayyar Altıkulaç, "İslâm ve Doğum Kontrolü", *Diyanet Dergisi*, XXIV/1, Ankara 1988, s. 5-36.

RAHMÎ YARAN

DOHA

(bk. DEVHA).